स्यते इत्यादिमन्त्रस्य चतुर्थपादेनातिष्ठति। उपविशति प्राग्वा उदग्वाभिप्रायं प्रदक्षिणमावृत्य उपयाति। तेन रथेन प्राङ्मुखो वा प्रयाय प्रकर्षेण गत्वा उपयाति आचार्य्यसमीपमागच्छति उपयातायार्घ्यमिति कोहनीयाः। उपयातायाचार्य्यसमीपमागतायार्घ्यं देयमिति कोहनीया आचार्य्या आहुः। रथाभावेऽपि मन्त्रपाठाचारः। चरुकरणे तण्डुलादावघातादिवत्। अस्य कर्म्मणः समावर्त्तनसंज्ञापि।

'गुरुणानुमतः स्नात्वा समावर्त्तो यथाविधि।
उद्वहेत द्विजो भार्य्यां सवर्णां लक्षणान्विताम्॥'
इति मनूक्तेः॥

स्नानं शौनककारिकायाम्। कुर्व्वीत स्वयमेवैतत् समावर्त्तनसंज्ञकम्।" इति संस्कारतत्त्वम्॥

समावायः, पुं, समूहः। इत्यमरटीकायां भरतः। (यथा, भागवते। २। ८। १३।
"यस्मिन् कर्म्मसमावायो यथा येनोपपद्यते।
गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सताम्॥")

समावृतः, त्रि, (सम्+आ+वृ+क्तः।) सम्यक्प्रकारेण आवृतः। यथा,—
"जय त्वं कालि सर्व्वेशे सर्व्वभूतसमावृते।
रक्ष मां निजभूतेभ्यो बलिं भुङ्क्ष्व नमोऽस्तु ते॥"
इति दुर्गार्चाप्रयोगतत्त्वम्॥

समावृत्तः, पुं, (सम्+आ+वृत्+क्तः।) वेदाध्ययननिवृत्तः। तत्पर्य्यायः। लब्धानुज्ञः २। इत्यमरः॥ साङ्गवेदाध्ययनानन्तरं त्वमिदानीं गृहस्थो भव इति गार्हस्थ्याय प्राप्तानुमतिः समावृत्त उच्यते। समावर्त्तते अध्ययनान्निवर्त्तते इति समाङ्पूर्व्वात्वृतेः कर्त्तरि क्ते समावृत्तः। इति भरतः॥

"अतः परं समावृत्तः कुर्य्याद्दारपरिग्रहम्।"
इति उद्वाहतत्त्वम्॥ *॥

तस्य सर्व्वाशौचे सुखनं यथा अशौचाधिकारे आपस्तम्बः। अनुभाविनाञ्च परिवापनमिति। अनुभाविनां स्वाशौचमनुभवतां समावृत्तानां सर्व्वाशौचे सुखनम्। यत् पुनरापस्तम्बः। न समावृत्ता वपेयुरन्यत्र वीहारादित्येके। वीहारात् दर्शपौर्णमासाङ्गयागविशेषादन्यत्र समावृत्ता गृहस्था न वपेयुः। इत्येकेषां मतम्। तत् काम्यपरम्। इति शुद्धितत्त्वम्॥

समावृत्तकः, पुं (समावृत्त एव। स्वार्थे कन्।) समावृत्तः। इति शब्दरत्नावली॥

समावेशः, पुं, (सम्+आ+विश+घञ्।) एकत्र सहावस्थानम्। यथा। अर्थसाधनत्वं बलवदनिष्टानुबन्धोऽसाधनत्वम्। अनर्थसाधनत्वं बलवदनिष्टसाधनत्वम्। न चानयोरेकत्र समावेशः। इति तिथ्यादितत्त्वे वैधहिंसाविचारः॥ (यथा, हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि। १। ६।
"परस्परसमावेशात् जगतः पालने स्थितौ।
तथोक्तञ्च यथावृत्तं कैलाशे पर्व्वतोत्तमे॥")

समावेशितः, त्रि, सहावस्थितः। प्रविष्टः। समावेशप्राप्तः। समावेश-शब्दादितप्रत्ययेन निष्पन्नः॥

समाश्रयः, पुं, (सम्+आ+श्रि+अच्।) सम्यगाश्रयः। (यथा, रघुः। ८। १२।
"तमरण्यसमाश्रयोन्मुखं
शिरसा वेष्टनशोभिना सुतः।
पितरं प्रणिपत्य पादयो-
रपरित्यागमयाचतात्मनः॥")
सम्यगाधारः। सहायः। समाङ्पूर्व्वकश्रिधातोरल्प्रत्ययेन निष्पन्नः॥

समाश्रितः, त्रि, (सम्+आ+श्रि+क्तः।) सम्यक्प्रकारेणाश्रितः। यथा,—
"रवेः कवेः किं समरस्य सारः
क्षयेर्भयं किं किमदन्ति भृङ्गाः।
सदा भयञ्चाप्यभयञ्च केषां
भागीरथीतीरसमाश्रितानाम्॥"
इत्यन्तर्लापिका॥

समासः, पुं, (सम्+अस्+घञ्।) संक्षेपः। (यथा, मनुः। ७। २०२।
"सर्व्वेषान्तु विदित्वैषां समासेन चिकीर्षितम्।
स्थापयेत् तत्र तद्वंशं कुर्य्याच्च समयक्रियाम्॥")
समर्थनम्। इति मेदिनी॥ समाहारः। इति हलायुधः॥ एकपदम्। इति हेमचन्द्रः॥ समसनं पदयोः पदानां वा एकपदीकरणं समासः। इति संक्षिप्तसारव्याकरणम्॥ स च षड्विधः। द्वन्द्वः १ बहुव्रीहिः २ कर्म्मधारयः ३ तत्पुरुषः ४ द्विगुः ५ अव्ययीभावः ६। तेषां लक्षणं यथा। भिन्नान्येकार्थद्वादिसंख्यादीनां च-द्व-ष-ग-वाः। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥ *॥ अपि च।
"नाम्नां समासो युक्तार्थस्तत्स्था लोप्या विभक्तयः॥"
इति वैयाकरणाः॥ तस्य समान्यलक्षणं यथा। अभिधानाश्रितलोपाभाववदन्यमध्यवर्त्तिविभक्तिशून्यनाम-समुदायत्वं समासत्वम्। तत्र कर्म्मधारय-द्विगुतत्पुरुष-बहुव्रीहि-द्वन्द्वाव्ययीभावाः षट् समासा भवन्ति। तत्र कर्म्मधारयत्वं समासनियतलक्षणाशून्यासंज्ञास्यसंख्यावाचक पूर्व्वपदकान्यमध्यवर्त्तिविभक्तिशून्यतुल्याधिकरणपदसमुदायत्वम्। यथा नीलोत्पलमित्यादि॥ १॥

तत्र द्विगुत्वम्। समासाधीनलक्षणाशून्यमध्यपदवर्त्तिविभक्ति-शून्यासंज्ञास्यसंख्यावाचक-पूर्व्वपदक-तुल्याधिकरणनामसमुदायत्वम्। स च तद्धितार्थे विषयीभूते तद्धितार्थेऽभिधेये उत्तरपदे वा समाहारे वाभिधेये भवति। उत्तरपदं पारिभाषिकं यत्पदघटितसमासान्तर्व्वर्त्ति द्विगुस्यपदं तत् पदम्। तेन च पञ्चगावो धनानीत्येवासमस्तप्रयोगो न तु पञ्चगवानि धनानि इति। तद्धितार्थे विषयीभूते यथा पञ्चगर्गस्य; पञ्चब्राह्मण्यः; पञ्चनापितिः; द्वैनाविकमित्यादि। तद्धितार्थेऽभिधेये यथा पञ्चकपालः; ओदनः। समासस्य संस्कृतोऽर्थः; संस्कारे प्रयोज्यतासम्बन्धेन पञ्चकपालस्यान्वयो युत्पत्तिवैचित्र्यात् तथा च पञ्चकपालप्रयोज्यसंस्काराश्रयाभिन्न ओदनः। तद्धितार्थस्य समासेनाभिधानात् न तद्धितप्रत्ययाः समाहारेऽभिधेये यथा पञ्चगवं चतुष्पथं द्विपाचं त्रिभुवनं चतुर्ज्जगमित्यादयः। उत्तरपदे यथा। पञ्चगवधनः इत्यादि॥ २॥

तत्पुरुषत्वन्तु। समासाधीनलक्षणिकविशेषणपदकमध्यवर्त्तिविभक्ति-शून्यनामसमुदायत्वम्। यथा। राजपुरुषः। कष्टाश्रितः। पुरुषोत्तमः। इत्यादि॥ ३॥

समासप्रयुक्तलक्षणानियतोत्तरपदकसमासत्वं बहुव्रीहित्वम्। समासाधीनलक्षणिकविशेष्यवाचकपदकमध्यवर्त्तिविभक्तिशून्यनामसमुदायत्वं वा सम्बन्धिलक्षणिकत्वव्याप्योत्तरपदकत्वं वा बहुव्रीहित्वम्। बहुव्रीहिश्च द्विविधः। समानाधिकरणो व्यधिकरणश्च। यथा चित्रगुः। गृहधान्यकच्चैत्रः। आरूढ़वानरो वृक्षः। इत्यादि॥ ४॥

स्वघटकीभूतप्रत्येकपदार्थान्वितार्थकसोत्तरविभक्तिकमध्यवर्त्ति विभक्तिशून्यनामसमुदायत्वं द्वन्द्वत्वम्। यथा धवखदिरपलासाच्छिन्धि। इति। द्विविधो द्वन्द्वः। इतरेतरयोगः समाहारश्च। यत्र समाहारस्तावयवार्थः प्रधानं तत्रेतरेतरयोगः द्विवचनेऽपि तत्रैव। यथा। देवदत्तयज्ञदत्तौ। धवखदिरपलासाः। इति। यत्र संहतिप्राधान्यं तत्र समाहारस्तत्रैकवचनं नपुंसकलिङ्गता च। यथा वागद्वयं हस्त्यश्वम्। इत्यादि॥ ५॥

समासप्रयुक्तलक्षणाशून्यावयवपूर्व्वपदकमध्यवर्त्तिविभक्तिशून्यतत्पुरुषान्यनामसमुदायत्वं अव्ययीभावत्वम्। यथा। उपकुम्भं अघटं निर्म्मक्षिकं अधिस्त्रि इत्यादि॥ ६॥ इति समासवादः॥*॥ अन्यच्च। यौगिकेषु समासं लक्षयति।
'यादृशस्य महावाक्यस्यान्तस्त्वादिनिजार्थके।
यादृशार्थस्य धीहेतुः स समासस्तदर्थकः॥"
यादृशमहावाक्योत्तरः त्वतलादिः स्वार्थस्य यादृशार्थावच्छिन्नविषयताशालिबोधे हेतुस्तादृशं तद्वाक्यं तथाविधार्थे समासः। विभजते।
"स चायं षड्विधः कर्म्मधारयादिप्रभेदतः।
यद्वोपपदसंज्ञोऽन्यस्तेनासौ सप्तधा मतः॥
पूर्व्वमध्यान्त्यसर्व्वान्यपदप्राधान्यतः पुनः।
प्राच्यैः पञ्चविधः प्रोक्तः समासो वा भटादिभिः॥"
तेषु कर्म्मधारयं लक्षयति।
'क्रमिकं यन्नामयुगमेकार्थेऽन्यार्थबोधकम्।
तादात्म्येन भवेदेष समासः कर्म्मधारयः॥"
क्रमिकं यन्नामद्वयं तयोरेकस्य नाम्नोऽर्थे धर्म्मिणि तादात्म्येनापरनाम्नोऽर्थस्य अन्वयबोधं प्रति समर्थं तादृशनामद्वयं कर्म्मधारयः। यथा नीलोत्पलम्॥ १॥ द्विगुं लक्षयति।
"संख्याशब्दयुतं नाम तद्लक्ष्यार्थबोधकम्।
अभेदेनैव यत् स्वार्थे स द्विगुस्तावधो मतः॥"
संख्यावच्छिन्नशक्त-यत्-पदोत्तरत्वविशिष्टयन्नामस्वार्थधर्म्मिकं तादात्म्येन तद्लक्ष्यार्थस्यान्वयबोधं